

ІНКЛЮЗІЯ ЖЕРТВ ВІЙНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2024-11.09>

ВАЛЕРІЯ ШУЛЬГА

асистент кафедри публічного управління, адміністрування та права

Національного університету «Полтавська політехніка

імені Юрія Кондратюка», Україна

ORCID: 0009-0000-7239-2494

Анотація. Стаття досліджує питання інклюзії жертв війни у кримінальний процес в умовах воєнного стану в Україні. Автор аналізує відсутність чіткого нормативного визначення поняття «жертва війни» в національному законодавстві й наголошує на необхідності врахування широкого спектра осіб, які постраждали від воєнних дій. У статті розглядаються міжнародні та національні стандарти захисту прав жертв війни, а також можливості їх залучення до кримінального процесу через інклюзивні механізми. Особливу увагу приділено аспектам соціальної інтеграції жертв війни, доступності правових послуг та усуненню бар'єрів, що обмежують доступ до правосуддя. Зокрема, висвітлюються інструменти дистанційного правосуддя та безоплатної правової допомоги, які стають важливими в умовах війни. Стаття підкреслює значення інклюзивного підходу для відновлення справедливості та соціальної інтеграції постраждалих осіб у післявоєнному суспільстві.

Ключові слова: інклюзія жертв, кримінальний процес, воєнні злочини, права людини.

INCLUSION OF WAR VICTIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

UDC 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2024-11.09>

VALERIIA SHULHA

Assistant at the Department of Public Management, Administration and Law

National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”, Ukraine

ORCID: 0009-0000-7239-2494

Abstract. The article examines the issue of inclusion of war victims in the criminal process under martial law in Ukraine. The author analyses the absence of a clear regulatory definition of the concept of ‘war victim’ in national legislation and emphasises the need to take into account a wide range of persons affected by hostilities. The article examines international and national standards for the protection of the rights of war victims, as well as the possibility of their involvement in criminal proceedings through inclusive mechanisms. Particular attention is paid to the aspects of social integration of war victims, access to legal services and removal of barriers that limit their access to justice. In particular, the article highlights the tools of remote justice and free legal aid, which become important in times of war.

Key words: inclusion of victims, criminal procedure, war crimes, human rights.

Постановка проблеми. Збройна агресія та військові конфлікти супроводжуються широким спектром злочинів проти цивільного населення, серед яких воєнні злочини, злочини проти людяності, згвалтування, катування, незаконні затримання, примусове переміщення, вбивства та багато інших. Жертви таких злочинів перебувають в особливо вразливому становищі, оскільки їхні фізичні, психологічні, економічні та соціальні права систематично порушуються. Відновлення справедливості та забезпечення їхніх прав є ключовим елементом постконфліктного правосуддя та соціальної стабілізації.

Водночас у сучасній системі кримінального правосуддя України все ще існують значні прогалини, які не враховують специфічне становище жертв війни. Чинне законодавство та судова практика не повною мірою забезпечують їм доступ до правосуддя, захист їхніх прав та участь у кримінальному процесі.

Додатковим ускладненням є те, що жертви війни часто є переміщеними особами або проживають у зонах бойових дій, де правова система може частково або повністю не функціонувати. Такі обставини обмежують доступ до правових інструментів, процесуальних прав і державної підтримки. Крім того, задоволення потреб різних категорій постраждалих, як-от діти, жінки, люди похилого віку або представники етнічних меншин, потребує індивідуальних підходів, що враховують їхню особливу вразливість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту прав жертв війни та їх участі в кримінальному процесі перебуває на перетині декількох наукових галузей, зокрема кримінального права, процесуального права, міжнародного гуманітарного права, а також соціології та психології. У наукових дослідженнях усе частіше звертають увагу на необхідність створення комплексних механізмів для врахування особливих потреб жертв збройних конфліктів.

На міжнародному рівні це питання розглядається через призму перехідного правосуддя, яке підкреслює роль потерпілих у процесі відновлення справедливості. У роботах J. Doak [1] та C. Hoyle [2] розглядається питання участі потерпілих у кримінальному провадженні, наголошується на необхідності їх залучення на всіх стадіях процесу. Водночас у дослідженнях X. Ван дер Мерве та Л. Вінджамурі наголошується на важливості створення інституцій, які надають психологічну та соціальну підтримку жертвам війни [3].

Досвід Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) демонструє важливість спеціалізованих процедур для жертв збройних конфліктів. У дослідженнях Ф. Маогото [4] та П. Кларка [5] проаналізовано практику МКС щодо врахування голосу жертв у судових процесах, зокрема, шляхом створення окремих органів для представництва їхніх інтересів.

Вивчення захисту прав учасників кримінального процесу в Україні активно проводиться такими дослідниками, як І. Басиста, В. Ткаченко, О. Литвинова, А. Ковальчук, М. Кривонос, В. Топчій та іншими. У наукових працях акцентується увага на вдосконаленні процесуальних інструментів у специфічних умовах воєнного стану. Однак, попри значний науковий і практичний інтерес до проблематики захисту прав жертв війни, залишаються невирішеними важливі аспекти, як-от системний аналіз психологічних наслідків участі жертв у кримінальному процесі, забезпечення доступу до правосуддя для жертв на тимчасово окупованих територіях і внутрішньо переміщених осіб, а також розробка чітких рекомендацій щодо адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері захисту жертв збройних конфліктів. Ці прогалини потребують комплексного підходу до дослідження, що враховуватиме як правові, так і соціально-психологічні аспекти.

Мета статті полягає у дослідженні стану інклюзії жертв війни в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Жертви війни – це категорія осіб, яка, крім фізичних і психічних травм, часто стикається з юридичними та соціальними бар'єрами. Проте в Україні відсутність чіткого нормативного визначення поняття «жертва війни» є серйозною прогалиною в правовій системі, що ускладнює не лише правовий захист таких осіб, але й реалізацію їхніх прав у кримінальному процесі.

Так, у міжнародному праві під визначення поняття «жертви війни» підпадають цивільне населення на території, де йдуть воєнні дії; військовополонені (зокрема, повстанці й іноземні добровольці, але не терористи та найманці); поранені та хворі; потерпілі від катастроф на морі під час бойових дій; інтерновані та ін. Їхній правовий статус регламентовано створеними на основі досвіду Другої світової війни Женевськими конвенціями про захист жертв війни (підписані 12 серпня 1949 р., набрали чинності 21 жовтня 1950 р.), котрі були ратифіковані Україною ще в 1954 році [6].

У національному законодавстві використовується термін «жертви збройного конфлікту», під яким розуміють: поранених і хворих; осіб, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата); осіб, які зникли безвісти; загиблих (померлих); військовополонених або інших осіб, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом та цивільних осіб, які перебувають у районі воєнних дій та на окупованій території [7].

З метою дослідження ставлення населення до морально-правового визнання жертвами збройного конфлікту осіб, які співпрацювали з агресором, і готовності до співпраці із жителями тимчасово окупованих територій після їх деокупації було проведено всеукраїнське опитування в рамках проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя». За результатами опитування, до осіб, які мають отримати статус «жертва війни», належать: постраждалі від бойових дій (100%); потерпілі від

воєнних злочинів (85,7%); близькі загиблих військовослужбовців (57,1%); внутрішньо переміщені особи (28,6%); жителі окупованих територій (21,4%); біженці й особи під тимчасовим захистом (14,3%) [8, с. 401].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що відсутність чіткого нормативного визначення поняття «жертва війни» в Україні створює серйозні перепони для забезпечення правового захисту та реалізації прав постраждалих осіб. У міжнародному та національному праві існують критерії для визначення цієї категорії, що охоплюють фізичні, матеріальні та інші форми шкоди, завданої війною. Результати всеукраїнського опитування свідчать про необхідність врахування широкого спектра постраждалих, не лише безпосередніх жертв бойових дій, а й осіб, які постраждали внаслідок воєнних злочинів, окупаційного режиму, внутрішнього переміщення та вимушеної міграції. Створення чітких механізмів правового захисту, компенсацій і підтримки є ключовим завданням для забезпечення справедливості та відновлення прав жертв війни.

Щодо інклюзивності жертв війни в кримінальному процесі слід почати з розуміння поняття «інклюзія». В Україні термін «інклюзія» тривалий час асоціювався суто з доступністю освітніх послуг для молоді з особливими освітніми потребами. Однак сучасний підхід до цього поняття трансформується, і тепер його значення поширюється на забезпечення права кожної людини на доступ до освіти, незалежно від її особливостей чи потреб.

На основі етимології слова Д. Палатна пропонує описати інклюзію як процес формування єдиного цілого шляхом об'єднання різних частин. Проаналізувавши соціальний, педагогічний і психологічний аспекти визначення цього поняття, авторка вважає, що цим єдиним цілим і є середовище, у якому інклюзія має бути реалізована. Таким чином, інклюзивне середовище – це оточення людини, яке забезпечує умови включення всіх осіб з урахуванням їхньої багатоманітності до сфер життєдіяльності суспільства шляхом усунення будь-яких бар'єрів [9, с. 22].

Зі свого боку, О. Дуфенюк пропонує визначення правової інклюзії як засади функціонування держави і напряму гуманітарної політики держави, в основі якої є ідея «суспільства для всіх» і яка передбачає вжиття заходів для забезпечення соціальної інтеграції в реалізації прав, свобод, законних інтересів, посиленні гарантій доступу до правових продуктів і послуг, доступу до професії в сфері права, а також для подолання соціальної ексклюзії осіб, які в конфлікті із законом [10, с. 296].

Крім того, авторка визначає, що правова інклюзія у кримінальному провадженні є різновидом загально-правової інклюзії і виявляється в таких аспектах:

- посилення соціальної інтеграції в рамках кримінального провадження;
- посилення доступності до юридичної професії, пов'язаної із виконанням кримінально-процесуальних функцій;
- подолання соціальної ексклюзії (відчуження, виключення) у сфері кримінального провадження [10, с. 296–298].

Таким чином, інклюзія жертв війни в кримінальному провадженні є важливим аспектом правового захисту осіб, які постраждали від воєнних дій. З огляду на наведене визначення інклюзії – це процес забезпечення участі всіх категорій осіб у кримінальному провадженні, у тому числі тих, хто зазнав фізичної, матеріальної чи психологічної шкоди під час війни. Це означає створення умов для доступу жертв війни до правосуддя, зокрема, шляхом забезпечення їхнього права на участь у судових засіданнях, надання належної правової допомоги та відшкодування завданої шкоди.

Беручи до уваги сучасні підходи до інклюзії, можна стверджувати, що її правова форма в кримінальному процесі охоплює два основні напрями. Перший – забезпечення соціальної інтеграції жертв війни, що передбачає їхню участь у судочинстві нарівні з іншими учасниками процесу. Другий – усунення бар'єрів, що обмежують доступ до правових послуг, особливо для тих, хто опинився в складних життєвих обставинах внаслідок війни. Такий підхід сприяє забезпеченню правосуддя, де кожна людина має право на належний захист своїх інтересів у кримінальному провадженні, незалежно від ступеня її віктимізації.

Інклюзивний підхід передбачає усунення бар'єрів у доступі до правосуддя для жертв війни, у тому числі його можна досягти шляхом надання безоплатної правової допомоги, використання технологій для дистанційної участі, забезпечення конфіденційності та безпеки під час судових процесів. Інклюзія також передбачає психологічну підтримку осіб, які пережили травму, адаптацію середовища для участі

осіб з інвалідністю в судових процесах і навчання персоналу системи правосуддя щодо особливостей роботи із жертвами війни. Визнання прав жертв війни, зокрема через репарації та компенсації, є важливим елементом відновлення справедливості та соціальної інтеграції таких осіб у постконфліктних суспільствах.

Слушно підтримати позицію В. Топчія, що кримінальне процесуальне законодавство має бути адаптованим до реалій сьогодення, враховуючи умови воєнного стану. Це означає, що воно повинно забезпечувати належну правову процедуру й ефективне правозастосування, враховуючи специфіку умов війни. Нормативна регламентація порядку здійснення кримінального провадження має бути побудована на ідеї балансу між приватними та публічними інтересами. Це стосується визначення мети провадження й інструментів, які використовуватимуться для досягнення цієї мети, а також обов'язків осіб, які здійснюють кримінальне провадження від імені держави. Важливо, щоб стандарти правозастосування були відповідними на всіх етапах та в усіх формах проваджень кримінального процесу. Це забезпечує здійснення справедливих, ефективних і прозорих кримінальних розслідувань, що є важливим аспектом у забезпеченні правопорядку та захисту прав людини, особливо в умовах дії воєнного стану в країні [11, с. 239].

Яскравим прикладом правової інклюзії жертв війни у залученість до кримінального провадження можна навести можливість відшкодування шкоди в кримінальному провадженні. Так, С. Яковлева зазначає, що притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини осіб рядового складу армії держави-агресора перебуває в юрисдикції національних судів. І механізм відшкодування шкоди в кримінальному процесі має низку переваг.

По-перше, він уже є і діє. Тобто, на відміну від міжнародних судів чи спеціальних комісій з відшкодування збитків, його не потрібно створювати з нуля.

По-друге, кримінальне законодавство є ефективним механізмом збору надійної доказової бази. Адже будь-який вибраний як ефективний механізм компенсації збитків, завданих агресією з боку Росії, потребуватиме доказів вчинення РФ та окремими її представниками протиправних діянь.

Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину, подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування. При цьому органи досудового розслідування збирають і фіксують докази не тільки щодо кримінальних правопорушень, але й щодо заподіяної шкоди [12].

Крім того, жертви війни часто не мають змоги брати участь у кримінальних справах через неможливість перебувати в місці судового розгляду або недостатність правових інструментів для їхнього захисту. Однак наразі створені механізми дистанційного правосуддя та процедури для забезпечення участі потерпілих без фізичної присутності в суді.

Так, низка норма Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) зазнали змін у зв'язку з активними військовими діями на території України, зокрема, ст. 232, 336, 615 КПК України та низка інших [13].

Ці зміни стали важливим кроком до забезпечення прав людини в умовах війни, зокрема в контексті доступу до правосуддя. Вони дають змогу мінімізувати вплив військових дій на здатність людей захищати свої права в суді та забезпечують справедливість, незважаючи на складні умови, у яких перебувають потерпілі. Дистанційне правосуддя стає важливим інструментом у боротьбі з наслідками війни, даючи можливість людям відновлювати справедливість, навіть коли вони не можуть бути присутніми в залі суду.

Висновки. Інклюзія жертв війни в кримінальному процесі є важливим аспектом забезпечення правового захисту осіб, які постраждали від воєнних дій. Враховуючи актуальні умови війни та специфіку воєнного стану в Україні, потрібно створити ефективні механізми для забезпечення участі жертв війни в кримінальних провадженнях. Інклюзивний підхід передбачає соціальну інтеграцію постраждалих, доступність правових послуг і подолання бар'єрів у доступі до правосуддя. Це стосується використання дистанційного правосуддя, надання безоплатної правової допомоги, а також забезпечення психологічної підтримки й адаптації середовища для осіб з інвалідністю. Врахування цих аспектів сприятиме не лише відновленню справедливості, а й реабілітації та соціальній інтеграції жертв війни в післяконфліктному суспільстві. Тому правова інклюзія є ключовим елементом для досягнення

ефективного правосуддя, яке відповідає вимогам сучасних викликів і забезпечує доступ жертв до всіх етапів кримінального процесу.

REFERENCES

1. Doak, J. (2008). *Victims' Rights, Human Rights and Criminal Justice: Reconceiving the Role of Third Parties*. Bloomsbury Publishing. Retrieved from: <https://surl.li/bccpsh>.
2. Hoyle, C., & Ullrich, L. (2014). New Court, New Justice? *Journal of International Criminal Justice*, 12 (4), 681–703. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqu032>.
3. Van der Merwe, H., Baxter, V., & Chapman, A.R. (Eds.). (2009). *Assessing the Impact of Transitional Justice: Challenges for Empirical Research*. US Institute of Peace Press. 376 p.
4. Maogoto, F.W. (2004). *War Crimes and Realpolitik: International Justice from World War I to the 21st Century*. Lynne Rienner Publishers. 267 p.
5. Clark, P. (2010). *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda: Justice without Lawyers*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511761584>.
6. Victims of war. (d. b.). *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Retrieved from: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=19082.
7. On Approval of the Instruction on the Procedure for the Implementation of International Humanitarian Law in the Armed Forces of Ukraine, Order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 164 (2022) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
8. Kalinina, A.V. (2024). Victims of the military conflict in Ukraine : Normative and moral and ethical issues. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 8, 398–402. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/93>.
9. Palatna, D. (2019). Inclusive environment: Developing integrated definition. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social Work*, 5, 20–23. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2019/5-¼>.
10. Dufeniuk, O. (2023) Balance in criminal proceedings: institutional, law enforcement, personal levels : monograph. Lviv: Rastr-7. 508 p.
11. Topchii, V.V. (2024). Features of the implementation and realization of criminal proceedings under martial law. *Irpın Law Journal*, 2 (15), 233–242. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-233-242](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242).
12. Yakovleva, S. (b. d.). Compensation for damage caused by war: possibilities of Ukrainian justice – Yurydychna Gazeta. *Yurydychna Gazeta – online version*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodyianyoyi-viynoyu-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html>.
13. Criminal Procedure Code of Ukraine, Code of Ukraine No. 4651-VI (2024) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Doak J. *Victims' Rights, Human Rights and Criminal Justice: Reconceiving the Role of Third Parties*. Bloomsbury Publishing. 2008. 135 p. URL: <https://surl.li/bccpsh>.
2. Hoyle C., Ullrich L. *New Court, New Justice? Journal of International Criminal Justice*. 2014. Vol. 12, no. 4. P. 681–703. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqu032>.
3. Van der Merwe, H., Baxter, V., & Chapman, A.R. (Eds.). *Assessing the Impact of Transitional Justice: Challenges for Empirical Research*. US Institute of Peace Press. 2009. 376 p.
4. Maogoto F.W. *War Crimes and Realpolitik: International Justice from World War I to the 21st Century*. Lynne Rienner Publishers. 2004. 267 p.
5. Clark P. *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda: Justice without Lawyers*. Cambridge University Press. 2010. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511761584>.
6. Жертви війни – Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=19082.
7. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 : станом на 31 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
8. Калініна А. Жертви військового конфлікту в Україні: нормативні та морально-етичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 398–402. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/93>.
9. Палатна Д. Інклюзивне середовище: формування інтегрованого поняття. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Соціальна робота*. 2019. Вип. 1. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkhusozrob_2019_1_6.
10. Дуфенюк О. М. *Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні : монографія*. Львів : Растр-7, 2023. 508 с.
11. Топчій В. В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 2 (15). С. 233–242. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-233-242](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242).

12. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя – Юридична газета. Юридична газета – онлайн-версія. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoi-viynoju-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.